

ARISTOTEL; O DUŠI.

PRVA KNJIGA

PRVA GLAVA

Teškoće i problemi nauke o duši.

Ako držimo, da je znanost korisna i ugledna, i to jedna 402
više, druga manje, bilo radi temeljitosti, bilo radi veće koristi
i izvanrednosti predmeta, to možemo opravdano iz oba razloga
smatrati istraživanje o duši jednom od najvrednijih znanosti.
Čini se da je spoznaja o duši vrlo korisna i za svukoliku nauku, 5
a ponajviše za prirodnu; jer je duša kao princip živih stvorova.
Nastojat ćemo promotriti i upoznati narav i supstanciju duše,
a zatim njena svojstva, od kojih, čini se, da su nekoja vlastita
duševna zbivanja, a nekoja da se po njoj nalaze u živim stvo-
rovima.

2. No dakako da je najteže steći neki dokaz o duši; 10
i budući da je mnogim drugim stvarima ovo istraživanje za-
jedničko, naime, istraživanje supstancije i pojma, mogao bi ko
pomisliti, da je i jedan način istraživanja kod svih stvari, kojih
želimo upoznati supstanciju, kao što je i dokazivanje za 15
nebitne vlastitosti; stoga bi valjalo istražiti taj postupak. Ako li
pak ne postoji jedan zajednički postupak, kojim dolazimo do
pojma stvari, tada postaje metodičko istraživanje još teže; tre-
bat će naime za svaki predmet odrediti na koji ga način valja
istraživati. No da je i jasno, treba li se poslužiti dokazivanjem,
ili diobom ili kojim drugim načinom istraživanja, postoji još 20
mnogo teškoća i zabluda, od kojih principa valja istraživati.
Jer su različiti principi kod različitih predmeta, kao na pr. kod
brojeva i ravnina.

3. A prije svega možda treba ustanoviti u koji rod spada
duša, i što je, mislim naime, da li je neko pojedinačno biće
(individuum) i supstancija, ili je kakvoća, ili kolikoća, ili koja
druga od ustanovljenih kategorija; nadalje, da li spada među 25

stvari, koje su moguće, ili je većma neka entelehija, jer to nije
 402 b mala razlika. 4. Valja također ispitati, da li je duša djeljiva, ili
 nedjeljiva, i da li je svaka duša istovrsna ili ne, i ako nije isto-
 vrsna, da li se razlikuje vrstom ili rodom. Jer koji sada go-
 vore i raspravljaju o duši, čini se da gledaju samo na ljudsku
 5 dušu. 5. A valja paziti na to, da li postoji samo jedan pojam
 duše isto tako kao i živog stvora, ili je za svaki živi stvor dru-
 gi pojam duše; na pr. kod konja, psa, čovjeka, Boga; živi stvor
 kao opći pojam ili nije ništa, ili je nešto posljednje. Isto tako
 ako bi se moglo i što drugo općenito izricati.

6. Osim toga, ako nema mnogo duša, nego mnogo dijelova
 10 duše, da li treba istraživati prije cijelu dušu ili dijelove. No
 teško je i kod dijelova ustanoviti, kako se razlikuju međusobno,
 i da li treba prije istraživati dijelove, ili njihova djelovanja,
 na pr. mišljenje ili moć mišljenja, i osjetilno opažanje ili moć
 opažanja; a isto tako i kod ostalih duševnih moći. 7. Ako treba
 prije istraživati dijelove, opet bi mogao ko nabaciti pitanje, da
 15 li valja istraživati predmete prije njih, na pr. osjetilni pred-
 met prije osjetilne moći, i predmet uma prije moći mišljenja.

8. Čini se, da ne samo spoznaja biti pridonosi shvatanju
 uzroka nebitnih vlastitosti (akcidenata), što pripadaju supstancijama,
 kao na pr. u matematici pojam ravnoga i savijenoga,
 20 ili crte i ravnine rađa saznanjem kolikim su pravim kutevima
 jednaki kutevi trokuta, nego biva i obratno: nebitne vlastitosti
 mnogo pridonose spoznaji biti; jer ako možemo pomoću mašte
 25 razjašnjavati nebitne vlastitosti, bilo sve, bilo većinu njih, tada
 ćemo moći i o supstanciji najbolje kazati. Jer je početak sva-
 kog dokazivanja pojam (bit) stvari, tako da je očito, da su sve
 403 a definicije sofistički i isprazno rečene po kojima se ne dolazi
 do spoznaje nebitnih vlastitosti, a niti se o njima može lako na-
 gađati.

9. A postoji teškoća i glede duševnih promjena, da li kod
 svih sudjeluje i imalac duše, ili ima što i vlastito samoj duši.
 5 To treba istražiti, ma da nije lako. Čini se većinom, da duša
 ništa ne doživljava bez tijela, niti ne čini, kao što na pr. kad
 se ljuti, pouzdaje, teži, jednom riječju, kad osjeća. Čini se da
 je duši najvećma svojstveno mišljenje. No ako je i mišljenje
 neko maštanje, ili barem ne biva bez maštanja, ne bi se ni ono
 10 moglo zbivati bez tijela. 10. Ako dakle postoje neka djelova-
 nja ili promjene koje su vlastite duši, bilo bi moguće, da se ona

odvoji od tijela; ako joj pak ništa nije vlastito, ne bi bila odvojiva, nego je kao pravac, koji ima kao pravac mnoga svojstva, na pr. da dira mjedenu kuglu u točki, a ipak je ne će dirati kao odvojen od tvari, jer se vazda neodjeljivo nalazi s nekim tijelom. Tako eto čini se i da su sve promjene duše, srdžba, blagost, strah, sažaljenje, nadalje radost, te ljubav i mržnja u vezi s tijelom; jer kod svega toga sudjeluje i tijelo. A pokazuje to i činjenica, da se gdjekad čovjek ništa ne razdraži ili ne boji, premda nastupaju jaki i jasni podražaji, a gdjekada se uzbuđuje od malih i nejasnih podražaja, ako je tijelo uzbuđeno, i tako se vlada, kao da se srdi. A to se vidi još bolje po tome, da se gdjekad, premda se ne događa ništa što zadaje strah, dolazi ipak u čuvstva straha. Ako je tomu tako, očito je, da su duševne promjene u vezi sa tvari. Stoga su i definicije duševnih promjena takove, na pr. srdžba je neko gibanje izvjesnog tijela, ili njegovog dijela ili moći, povodom nečega i u svrhu nečega. 11. Radi toga spada na naravoslovca da raspravlja o duši, bilo svakoj, bilo takvoj. No drukčije bi definirao pojedina duševna raspoloženja naravoslovac, a drukčije filozof, na pr. što je gnjev? Jedan bi naime definirao to kao žudnju za osvetom za pretrpljenu uvredu, ili nešto slična, a drugi kao uzavrenje krvi ili toplote oko srca. Jedan od njih podaje tvar, a drugi formu i (razlog) pojam. Jer je pojam forma stvari, ali treba da je u određenoj tvari, ako hoće da bude. Kao što je na pr. jedan pojam kuće ovakav, da je kuća zaustavan pokrov protiv štete od vjetrova, kiša i žega, a jedan, da je kuća pokrov od kamenja, opeke i drva, drugi opet, da je forma u tim stvarima zbog takve svrhe. Ko je dakle od tih istraživalac prirode? da li onaj koji gleda samo na tvar, a ne mari za pojam, ili koji se bavi samo pojmom? ili zapravo onaj koji spaja jedno i drugo? A od pređašnjih ko je svaki napose? Zaista nitko se ne bavi vlastitostima tvari, koje su neodvojive i koliko su neodvojive, osim naravoslovca, koji se bavi svimkolikim djelovanjima i promjenama takvoga tijela i takve tvari. A što nije takvo, tim se bave i drugi; a nečim se možda bavi i zanatlija, kao na pr. graditelj, ili liječnik; što nije odvojivo od tvari, te ukoliko nije vlastitost takvoga tijela i dobiveno je apstrakcijom, time se bavi matematik, a koliko je nešto odvojeno od svake tvari, time se bavi prvi filozof (metafizik).

Ali sada se vratimo na započeto raspravljanje. Rekosmo, da su doživljali duše neodvojivi od fizičke tvari živih stvorova ukoliko su poput srđžbe, straha, i nijesu kao crta i ravnina.

DRUGA GLAVA

Filozofski nazori o duši prije Aristotela.

20 Potrebno je da istražujući dušu ujedno razmotrimo teškoće na koje treba da odgovorimo. Nastavljajući raspravu promotrit ćemo mnijenja predaka, koji su također istraživali dušu, da ono što je valjano rečeno prihvatimo, a što nije dobro, toga
25 da se čuvamo. Ponajprije ispitujmo ono, što se najvećma čini, da pripada duši po naravi.

2. Izgleda, da se živo od neživoga razlikuju najvećma po gibanju i osjećanju. To dvoje tvrde o duši i pređi. Neki naime kažu, da je duša najvećma i u prvom redu ono što giba. A mi-
30 slivši, da ono što se samo ne giba, ne može gibati drugo, držali su, da duša spada među bića što se giblju. 3. Zato kaže De-
404 a mokrit, da je duša neka vatra i toplina. Budući da po njemu ima bezbroj oblika i atoma, uzimlje on, da su krugljasti atomi vatra i duša; ti su poput tako zvanih atoma (strugotina) u zraku, što se vide na sunčanim zrakama, što probijaju kroz prozor; od atoma sastavljenu smjesu svakojaka sjemena nazivlje
5 Demokrit počelima cijele prirode. Isto kaže i Leukip. Po njima su dakle krugljasti atomi duša, jer ovakvi oblici mogu najlakše svuda prodirati i gibajući se sami ostalo gibati. Oni mišljahu naime, da je duša ono, što giba žive stvorove; i da zato
10 živo traje, dokle i disanje. Jer kad zrak što okružuje zemlju pritište tjelesa i istiskuje atome koji, budući sami nemirni, daju gibanje živim stvorovima, to kod disanja dolazi pomoć izvana tim, što drugi atomi ulaze i priječe, da ne odu oni, što se
15 nalaze u živim stvorovima, obuhvatajući zrak što pritište i koči; a životinje žive dok mogu to činiti.

4. A čini se, da ima isti smisao i ono što kažu učenici Pitagore. Jedni od njih naime kažu, da su strugotine u zraku duša, a drugi, da je duša ono, što giba te strugotine (atome). A to vele zato, jer se te strugotine vide, i kad je potpuno bez-
20 vjetarje, kako se neprestance giblju. Na isto dolaze i oni, koji zovu dušom to, što se samo giblje; čini se naime, da su svi ovi

mislili, da je duši najvlastitije gibanje, i da se sve ostalo giba pomoću duše, a ona da se giba po sebi, jer nisu ništa vidjeli da giba, što se i samo ne giba.

5. Jednako kaže i Anaksagora, da je duša ono što giba, i ako još neko reče, da je božanski duh pokrenuo svemir, ne do-
duše potpuno onako, kako je mislio Demokrit. Taj je naime
držao, da je duša naprosto isto što i razumni duh; misleći
naime da je pojava zbiljnost (istina). Zato da je ispravno ispje-
vao Homer, da je Hektor ležao bez svijesti. Demokritu dakle
nije razumni duh neka moć za istinu, nego kaže, da je duša i
razumni duh isto. Anaksagora pak manje jasno govori o tim
stvarima; jer na mnogo mjesta kaže, da je duh uzrok ljepote
i istinitosti, a drugdje opet, da je duh duša; jer da se nalazi u
svim živim stvorovima, velikim i malim, vrijednim i nevrijed-
nim. A čini se, da se razumni duh, koji je nazvan po mudrosti,
ne samo ne nalazi u svim životinjama, nego ga nema niti u
svim ljudima.

6. Svikolici dakle, koji su upravili svoj pogled na gibanje
onoga što je živo, ti su mislili, da je ono, što je najsposobnije
za gibanje, duša. A svi opet, koji su gledali na saznavanje i
osjećanje, ti kažu, da se duša sastoji od počela, i jedni uzimlju
više takvih, a drugi jedno. Kao što i Empedoklo misli, da se
duša sastoji od svih počela (elemenata), a i svako pojedino od
njih da je također duša, dok ovako govori:

zemljom vidimo zemlju, vodom vodu,
zrakom božanski zrak, vatrom zatornu vatru,
a ljubavlju ljubav, i svađu nesretnom svađom.

7. Isto tako i Plato u Timeu sastavlja dušu od počela; jer
da se istovrsnim spoznaje istovrsno, a stvari da se sastoje od
počela. Isto tako i u spisima O filozofiji stoji, da se sam živi
stvor sastoji iz same ideje jedinice, te prve duljine i širine i vi-
sine, a i sve ostalo na jednaki način. A rečeno je još i drukčije,
razum da je jedinica, a znanje dva; jer razum se samo na je-
dinicu odnosi, a mnijenje da je broj plohe, osjetilno opažanje
broj prostornog lika. Jer su se brojevi zvali same ideje i prin-
cipi, a oni se sastoje od počela. Stvari pak prosuđuju se djelo-
mice razumom, djelomice znanjem, dijelom mnijenjem, dije-
lom osjetilnim opažanjem. I ovi brojevi su ideje stvari.

8. Jer se činilo, da je duša ono što giba, i ono što spoznaje,

zato su neki spojili oboje, izjavivši, da je duša broj, koji sam sebe giba.

30 9. A ne slažu se u pogledu počela, što su, i koliko ih ima, i to najviše oni, koji uzimlju tjelesna počela s onima, koji pri-
405 a hvaćaju bestjelesna, a s ovima oni, koji pomiješaše jedno i drugo, i izjaviše, da se od obojega sastoje počela.

10. Razilaze se nadalje i o množini. Jedni naime kažu, da postoji samo jedno počelo, a drugi, da ih je više. Dosljedno ovima označuju i dušu. I jer su držali ne bezrazložno, da je sposobnost gibanja narav počela, 11. činilo se odatle nekima, da
5 je duša vatra; jer je ova ne samo najfinija, nego i najvećma od počela bestjelesna, a osim toga se prvenstveno giba, i giba sve ostale stvari.

12. Demokrit je to još oštroumnije rekao i protumačio zašto postoji svaka napose od tih vlastitosti. Duša naime, da je
10 isto što i duh, a taj da se sastoji od prvobitnih i nerazdijeljivih čestica, i sposoban je da giba radi sastava iz malenih dijelova i radi oblika. A od oblika kaže, da je najokretniji krugljasti; i takav da su ne samo duh nego i vatra.

13. Anaksagora čini se, da kaže, da nije isto duša i razum, kao što smo prije kazali, ali se služi obima kao jednom naravi,
15 izuzev što baš duh stavlja kao princip više od svega. Veli barem, da je samo duh od bića jednostavan, i nepomiješan i čist. Pridaje pak oboje istom principu, ne samo saznavanje nego i gibanje, kad kaže, da je duh pokrenuo svemir.

14. No čini se, da je i Tales držao, prema onome što se pripovijeda, da je duša nešto, što je sposobno da giba, ako je do-
20 ista rekao, da kamen ima dušu, jer giba željezo.

15. Diogen pak, kao i neki drugi, drži, da je duša zrak, jer je mislio, da se zrak sastoji od najfinijih čestica, i da je počelo svega, i da duša zbog toga spozna je i giba; duša spozna je ukoliko je zrak počelo i koliko se od njega sastoji sve ostalo, a koliko je zrak nešto najfinije, sposobna je da giba.

25 16. A i Herakit kaže da je duša počelo, ako je ona doista isparivanje, od čega sastavlja i sve ostalo. Kaže također, da je duša najviše bestjelesna, i da uvijek teče; a gibanim da se spozna je gibano. Da su bića u gibanju mislio je i on i mnogi drugi.

17. Poput ovih čini se da je o duši mislio i Alkmeon. On
30 kaže, da je duša besmrtna, jer je slična besmrtnicima, a to da

joj pripada, jer se uvijek giba; jer da se giblju i sva božanska bića neprekidno uvijek, mjesec, sunce, zvijezde i čitav nebeski svod. 405 b

18. Neki od manje sposobnih izjavili su, da je duša voda, kao na pr. Hipon. Izgleda da su došli do toga uvjerenja promatrajući sjeme, jer je ono od svih vlažno. Jer i one koji kažu, da je krv duša Hipon pobija, tvrdeći, da sjeme nije krv, a ovo da je prva duša. 5

19. Drugi opet rekoše, da je duša krv, kao na pr. Kritija, misleći, da je osjećanje najvlastitije duši, i da joj to pripada radi naravi krvi. Sva su dakle počela zadobila branitelja osim zemlje; za nju se nije nitko izjavio, izuzev ako je ko rekao, da se duša sastoji od svih počela, ili da su sva duša. 10

20. Prema tomu svi određuju dušu trima vlastitostima: gibanjem, osjetilnim opažanjem, bestjelesnošću. Svako od tih svojstava svodi se na počela. Stoga i oni, koji kao glavno pridaju duši saznavanje, smatraju dušu počelom, ili je tvore od počela, naučavajući svi osim jednoga gotovo isto. Jer kažu da se jednako jednakim spoznaje. I budući da duša sve spoznaje sastavljaju je od svih počela. 15

21. Svikolici dakle, koji uzimlju jedan uzrok i jedno počelo, uzimlju i da je duša jedno, na pr. vatra ili zrak. A koji uzimlju više počela, ti i dušu tvore od više počela.

22. Jedini Anaksagora kaže, da je duh nepromjenljiv i da nema ništa zajedničko s nijednom od ostalih stvari. No kad je duh takav, kako će onda spoznati, i zašto, niti je on to rekao, niti je iz rečenoga jasno. 20

23. Svi oni, koji usvajaju protivnosti u počelima, i dušu sastavljaju od protivnih počela. Oni, koji usvajaju jednu od protivnosti, na pr. toplotu ili hladnoću, ili što drugo takvo, jednako drže i dušu jednim od toga. Stoga se i za imenima povode. Oni naime, koji drže, da je duša toplina, kažu također, da je po tome i život nazvan, a koji drže da je hladnoća, kažu da se duša naziva po disanju i ohladnjenju. 25

To je dakle ono, što nam je o duši predano, i to su razlozi zbog kojih filozofi tako govore. 30

TUMAČENJE.

PRVA KNJIGA.

PRVA GLAVA.

1. Problem duše spada sigurno među one probleme, koji najviše zaokupljaju ljudski duh. I zato je razumljivo, da se je već i najstarija filozofija bavila pitanjima o duši. Sam Aristotel odmah na početku svoga raspravljanja o duši ističe kako psihologija spada među najodličnije i najkorisnije znanosti, jer je spoznaja o duši korisna za svu prirodnu znanost. Duša je naime princip živih stvorova, t. j. i ljudi i životinja i biljki. Od nje potiče život i sve životne pojave. Aristotel naziva dušu principom, jer je ona razlog zašto je nešto živo. Oduzme li se duša od živoga bića, nestaje i samo živo biće. Psihologija spada među temeljite i sigurne znanosti. Svatko naime, kaže sv. Toma, sigurno znade iz vlastitog iskustva, da ima dušu, i da duša daje život.

No premda smo sigurni, da imamo dušu, još je uvijek otvoreno pitanje, što je duša, i kako da je definiramo. Zato nam istraživanje duše ima otkriti njezinu narav i supstanciju. Naša je želja, da saznamo što je duša u sebi, što je njezina bit, ili drugim riječima, što je supstancija duše, a zatim želimo upoznati njezinu narav, t. j. kako se ona očituje prema vani u vezi s tijelom. Kad smo upoznali narav i bit duše, onda želimo upoznati i sva duševna svojstva. Kod toga nam upada u oči, da neka svojstva izgledaju, kao da su vlastita samoj duši, a neka opet da pripadaju duši u vezi s tijelom.

2. Istraživanje duše, kaže Aristotel, ima svojih teškoća. Tako odmah u početku nastaje pitanje, na koji način valja pristupiti istraživanju biti i naravi duše. No nije teškoća samo u pogledu metode istraživanja, nego i u pogledu načela ili principa od kojih valja započeti s istraživanjem. Kod brojeva na pr. započimamo jedinicom i prelazimo na ostale brojeve, a kod ravnine započimamo pravcem i prelazimo na ravninu. Tako eto i u pogledu duše moramo biti na čistu od kojih ćemo principa započeti s istraživanjem.

3. Aristotel drži, da je najprije potrebno ustanoviti u koji rod spada duša, i što je ona. Da li je naime duša neko individualno biće i supstancija, ili pak spada u kategoriju kakvoće ili kolikoće ili u koju drugu od ustanovljenih kategorija. Jed-

nako treba ispitati, da li je duša samo moguće biće, ili je potpuno određeno i zbiljsko biće. O tom važnom pitanju bit će više govora kasnije.

4. Treba istražiti i to, da li je duša nešto djeljivo ili nedjeljivo. Nadalje, da li su sve duše istovrsne, ili nisu. Ako su raznovrsne, pita se, da li se samo vrsno razlikuju, ili se razlikuju i rodom. Čini se naime, da su imali oni, koji su prije Aristotela raspravljali o duši, pred očima samo ljudsku dušu.

5. Što se tiče pojma duše, potrebno je ustanoviti, da li postoji samo jedan pojam duše, kao što je samo jedan pojam za živi stvor, ili pak različnim živim stvorovima odgovaraju i različni pojmovi duše. Tako da bi na pr. bio drugi pojam konjske duše, pseće, ljudske, božje. Kad Aristotel govori o božjoj duši, onda on to govori zato, kako veli sv. Toma, jer se u ono vrijeme vjerovalo, da su nebeska tjelesa bogovi, i da imaju dušu.

Govoreći o općim pojmovima upozoruje Aristotel, da opći pojam, odnosno ono što opći pojam izriče i označuje ne postoji izvanstvjesno realno u svojoj općenitoj formi. Opće biti nisu neka izvanstvjesna realna bića, jer u realnom svijetu postoje samo konkretna, pojedinačna bića. Budući da opći pojmovi kao takvi, izvan našeg uma ne postoje, zato kaže Aristotel, da su oni ništa, a u koliko ih razum stvara apstrakcijom na osnovu konkretnih pojedinačnih stvari, utoliko su oni nešto posljednje. Ovo vrijedi ne samo za opći pojam živog bića i duše, nego za sve opće pojmove.

6. Novi problem tvore duševne moći. Ponajprije nastaje pitanje, treba li dušu kao cjelinu ispitati prije pojedinih duševnih moći. Kako razlikujemo nadalje duševne moći, od njihovog djelovanja, i od predmeta na koje se njihovo djelovanje odnosi, to nastaje pitanje, kojim ćemo redom započeti s istraživanjem. Da li ćemo naprije istraživati djelovanja pojedinih moći, a onda tek same moći. Na pr. mišljenje, a zatim moć mišljenja.

7. I opet, da li treba istraživati prije djelovanja, ili pak predmete duševnih moći. Na pr. osjetilne predmete prije osjetilne moći.

8. A jednako je teško ustanoviti i kako se pojedine duševne moći razlikuju međusobno. Pitanja, koja smo ovdje naveli, nameću se zato, jer kao što je istina, da nas točno poznavanje biti nekog predmeta dovodi do spoznaje njegovih vla-

stitosti i nebitnih pripadnosti, tako nas s druge strane dobro poznavanje pojedinih vlastitosti nekog predmeta, dovodi do točnijeg poznavanja same biti dotičnog predmeta. Pojedine naime vlastitosti i pripadnosti, imaju svoj oslon i izvor u samoj biti onoga predmeta na kojem se nalaze, i kojemu pripadaju. Kao što dakle dolazimo pomoću nebitnih vlastitosti do definicija, tako jednako pomoću definicija upoznajemo accidente.

9. Osim navedenih problema ima još nekih, na koje mora psihologija odgovoriti. To je u prvom redu pitanje, da li kod duševnih promjena i raznih duševnih čina sudjeluje uvijek i tijelo, ili pak ima i takvih duševnih čina, koje izvodi sama duša neovisno od tijela. Rješenje ovoga pitanja nije lako, jer izgleda, da tijelo sudjeluje ne samo kod onih duševnih doživljaja, kod kojih čovjek nešto osjeća, nego da tijelo sudjeluje zajedno s dušom i kod mišljenja, ako je naime mišljenje neko maštanje, ili ako ono ne nastaje bez mašte. Jer je i maštanje ovisno od tijela, i bez tijela ne bi ga niti bilo.

Što se tiče samoga mišljenja, kaže sv. Toma, da je ono na neki način vlastito djelovanje duše, a na neki način opet djelovanje duše i tijela zajedno. Moramo naime razlikovati dvije vrste duševnih čina ili djelovanja. Kod jednih služi se duša tijelom kao instrumentom i kao objektom. Tako je na pr. za viđenje tijelo potrebno kao objekt, jer se boja, koja je objekt vida, nalazi na tijelu. Jednako potrebno je kod viđenja tijelo i kao instrumenat, jer iako viđenje potiče od duše, ipak ne biva ono bez vidnog organa, t. j. oka, koje služi vidnoj moći kao instrumenat. Viđenje dakle ne pripada samo duši, niti je samo čin duše, nego je čin duše i tjelesnog organa zajedno.

Kod druge vrste duševnih čina, potrebno je tijelo duši, samo kao objekt, a ne ujedno i kao instrumenat. To vrijedi za mišljenje, koje ne nastaje pomoću tjelesnog organa, ali ipak treba tjelesni objekt. Tako se prema Aristotelu odnose fantazme ili pomisli prema razumu jednako, kao što boje prema vidu. Boje se odnose prema vidu kao objekt; dakle se i fantazme odnose prema razumu kao objekti. Budući da fantazme ne nastaju bez tijela, to se čini, da i mišljenje ne nastaje bez tijela. No tijelo je u tom slučaju samo objekt, a ne instrumenat. Iz toga slijedi, da je mišljenje vlastito djelovanje duše, i duša se služi kod mišljenja tijelom samo kao objektom. Vi-

denje pak, kao i ostala osjetilna djelovanja, nijesu djelovanja same duše, nego duše i tijela zajedno.

Budući da ono, što može po sebi djelovati, može i po sebi opstojati, to je razum, koji može po sebi djelovati supsistentna ili samostojna forma, a ostale duševne moći su forme vezane uz materiju tako, da bez nje ne mogu ni djelovati ni postojati. Čitava teškoća pitanja, koje pokreće Aristotel, bila je, kako kaže sv. Toma u tom, što sva djelovanja duše izgledaju kao djelovanja tijela i duše zajedno.

10. Ako postoje takve duševne operacije, koje su vlastite samoj duši, i u kojima duša nije na unutarjni način ovisna od tijela, onda bi se duša mogla odijeliti od tijela. Ako pak su sve duševne operacije proizvod duše i tijela kao jednog principa djelovanja, onda se duša ne bi mogla odijeliti od tijela. Aristotel osvjetljuje to primjerom pravca i mjedene kugle. Pravac kao takav može dirati mjedenu kuglu u točki. No ovo diranje može izvesti pravac samo ako se nalazi u nekoj materiji. Isto vrijedi i za točku na mjedenoj kugli, koja također, da može biti dirnuta, mora biti u nekoj materiji.

Jednako bi bilo i s dušom, kad ona ne bi imala vlastitog, od tijela neovisnog, djelovanja. Duša bi naime također imala mnoga i različita djelovanja, ali bi sva izvodila samo u zajednici i ovisnosti od tijela.

Opstojnost takvih duševnih stanja i djelovanja, koja izvodi duša u zajednici s tijelom, dokazuje Aristotel na taj način, što pokazuje ovisnost nekih duševnih stanja i djelovanja od tjelesnog raspoloženja. Tako se na pr. čovjek kadikad ne rasrdi niti zbog velikih razloga, a zapadne naprotiv u srdžbu zbog sitnice, ako mu je tijelo uzbuđeno. Ili, čovjek osjeća strah i boji se, premda mu ne prijete nikakva pogibao, a to samo zato, jer se tijelo nalazi u posebnom raspoloženju. Ako dakle tjelesno raspoloženje i stanje, upliva na neka duševna stanja i djelovanja, onda ona očito nisu stanja i čini same duše, nego duše i tijela zajedno. I zato u pojmovima i definicijama ovih duševnih stanja dolazi do izražaja ova veza duše i tijela.

11. Imajući pred očima navedene činjenice, spada na naravoslovca, da raspravlja o svakoj duši, t. j. i o takvoj koja je neovisna i nevezana uz tijelo, kao i o onoj, koja je posve vezana uz tijelo.

Ako gledamo kako će definirati pojedine duševne doživljaje naravoslovac, a kao metafizičar, vidjet ćemo, da nara-

voslovac uvijek u svojoj definiciji ističe i tvar, a metafizičar apstrahira od tvari, i hoće da definicijom izrazi bit i uzrok tvari. No i te biti ukoliko izvan našega uma postoje, nisu bez tvari, nego se također nalaze u određenoj tvari. Pita se dakle, da li istraživanje o duši spada na naravoslovca ili na metafizičara.

DRUGA GLAVA.

1. Iza kako je Aristotel u prvoj glavi izložio teškoće i probleme, kojima se mora psihologija baviti, i koje mora riješiti, ako hoćemo saznati što je duša i kakva je njezina narav, iznosi u drugoj glavi mišljenja svojih pretšasnika o duši. Aristotel slijedi time ono ispravno načelo, da novo mora organski slijediti iz staroga, i to tako, da služi ono što je u starom dobro, i istinito, kao podloga za novo. Tako je potrebno i kod istraživanja duše, da najprije ispitamo ono, što su već stari filozofi kazali o duši, i da ono što je dobro, prihvatimo, a što ne valja, da napustimo. Samo pak istraživanje treba, da započne od onih pojava za koje držimo, da pripadaju najviše duši po naravi. Na osnovu naime jasnih pojava lakše ćemo onda upoznati one, koje su nam nejasne.

2. Držeći se ove metode, treba da razmotrimo, po čemu se živa bića razlikuju od neživih. Uočivši ove razlike doći ćemo pomoću njih do spoznaje njihovog uzročnika, naime do spoznaje naravi i biti duše. Živo od neživoga, izgleda, da se najviše razlikuje po gibanju i osjećanju. Imajući to dvoje pred očima kušali su jedni od starih filozofa da odrede i upoznaju narav duše polazeći od gibanja, drugi polazeći od osjećanja ili spoznaje, a treći su spojili i gibanje i spoznaju, i tako kušali odrediti, što je duša.

3. Iznoseći mišljenja svojih pretšasnika osvrće se Aristotel najprije na mišljenje onih filozofa, koji su gibanje smatrali kao glavnu i bitnu oznaku duše. Duša je ono što giba živi stvor. No jer su mislili, da ništa ne može gibati druge stvari, ako se i samo ne giba, držali su, da je duša ono što se i samo giba. To mišljenje zastupao je Demokrit i Leukip. Zastupajući čisti materijalizam priznavali su oni samo jednu supstanciju, i to materijalnu. Čitav svemir sastavljen je od bezbroj atoma, koji se razlikuju samo veličinom i oblikom. Od tih atoma ima-

du krugljasti oblik vatreni atomi. Kako su ti atomi po svom obliku najgibiviji, to jedino oni mogu biti duša, t. j. ono što svojim gibanjem giba sve drugo. Po ovom je dakle shvaćanju duša nešto posve materijalna, što čisto mehaničkim gibanjem stavlja u pokret biće u kojem se nalazi. Kako se ti atomi neprestano giblju, to bi oni pod pritiskom izvanjskog zraka izašli iz živog bića, i time bi živo biće prestalo biti živo, jer ga ne bi više ništa gibalo. Da se to ne dogodi, zato živo biće diše, i na taj način unilaze u nj novi krugljasti atomi, koji s jedne strane zamijenjuju one koji su izašli, a s druge strane svojim unilaženjem priječe one koji su unutra, da svi ne izađu. Prema tomu dok traje disanje, traje i život.

Iz ovoga vidimo, da Demokrit i Leukip tumače životna gibanja čisto mehanički, i prema tomu ta gibanja nisu bitno različita od ostalih gibanja u svemiru.

4. Slično mišljenje zastupaju i neki učenici Pitagore, jer također kao i Demokrit uče, da su duša one strugotine u zraku, koje vidimo kako se neprestano giblju. No to mišljenje ne dijele svi Pitagorini učenici, jer su neki učili, da je duša zapravo ona sila, koja giba atome. Kakova je to sila, i koja je njezina narav, ne može se razabrati iz ovoga kratkoga izvještaja u Aristotelu. Isto tako ne možemo поближе upoznati narav duše, niti iz same tvrdnje, da je duša »nešto«, što giba samo sebe. Što je ovo nešto, i kako ono giba živi stvor svojim gibanjem, posve je nejasno.

5. Anaksagora također zastupa mišljenje, da je duša ono što daje gibanje živom stvoru. No ipak ne shvaća Anaksagora dušu jednako kao i Demokrit. Taj naime tvrdi, da je duša isto što i razumni duh. A tvrdi to zato, jer ne priznaje razlike između razumne i osjetilne spoznaje, nego svu spoznaju svodi samo na osjetilnu spoznaju. Do te pak spoznaje prema Demokritu dolazimo na taj način, što iz predmeta izlaze male slike, koje unilaze u naša osjetila i u dušu, i tako svojim dodirom stvaraju u nama spoznaju dotičnoga predmeta. Budući da je to jedini način kojim dolazimo do spoznaje, kao i jedina spoznaja koju imamo, to naravno onda i one sličice, koje nam se pojavljuju, smatramo za istinu. Ono pak što nam se ne pojavljuje, to niti ne spoznajemo. I zato kaže Demokrit, da je Homer ispravno ispjevao, da je Hektor ležao bez svijesti, t. j.

bez ikakve spoznaje. Omamljen naime od udarca, izgubio je sposobnost osjećanja i time svaku spoznaju. Prema tomu je Demokritu isto osjećati, što i misliti. I zato kaže Aristotel, istovjetuje Demokrit dušu i razumni duh, jer mu razum nije moć za spoznaju istine.

Zeller¹ međutim drži, da sam Demokrit nije pridavao jednaku vrijednost osjetilnoj i razumnoj spoznaji, kako to tvrdi ovdje Aristotel, jer bi s takvom tvrdnjom došao u sukob s temeljnim zasadama svoga sistema. Kako se sve stvari prema Demokritu sastoje od atoma, atome pak pomoću osjetila ne opažamo, to nam očito osjetilno opažanje ne otkriva istinu. Dosljedno tome nije ni osjetilna pojava po sebi istinita. Pravu bit stvari, t. j. atome i prazninu istražuje samo razum, a ne osjetila. No kako Demokrit nije postavio jasnu razliku između osjetilne i razumne moći, to je po mišljenju Zellerovom Aristotel izjednačio ove dvije moći i u pogledu spoznaje istine.

Što se tiče Anaksagore, on ne govori o duši jasno. Jer na nekim mjestima govori da je razumni duh uzrok ljepote i spoznaje istine, a na drugim mjestima istovjetuje taj razumni duh s dušom uopće. Vidi se to odatle što kaže, da se razumni duh nalazi u svim živim stvorovima, i velikim i malim, vrijednim i nevrijednim. Ako se razumni duh nalazi u svim živim bićima bez razlike, a živo je nešto po duši, onda je naravno duša i razumni duh isto. No ovo je mišljenje neispravno. Da to dokaže upozoruje Aristotel, kako se razumni duh, koji se tako naziva po mudrosti, ne samo ne nalazi u svima životinjama, nego da mudrosti nemaju ni svi ljudi. Mora dakle biti drugo duša, po kojoj je neko biće živo, a drugo razumni duh.

6. Iz rečenoga vidimo, kako su oni filozofi, koji su gibanje smatrali kao glavnu oznaku živoga bića, držali, da je duša u živom biću ono, što je najspособnije za gibanje, i što svojim gibanjem giba sve drugo.

Uz gibanje, oznaka je živoga bića i spoznaja i osjećanje. Oni filozofi, koji su htjeli doći do spoznaje duše gledajući na spoznaju i osjećanje, ti su ustvrdili, da se duša sastoji iz počela. Razlikuju se jedino po tome, što jedni uzimlju više po-

¹ Zeller: Die Phil. d. Griech. I. 2. H. p. 1132 sqq.

čela, a drugi samo jedno. Došli su pak na tu misao tako, što su držali, da spoznajni predmeti, ako ih želimo spoznati, moraju na neki način biti u spoznajnom subjektu. No kako nisu razlikovali između načina, kako je stvar u razumu, osjetilu, mašti, i kako je ona sama u sebi, držali su, da spoznajne stvari moraju biti u duši jednako kako su u sebi. A budući da se bit neke stvari sastoji od počela one stvari, to su držali, da onaj ko spoznaje počela, spoznaje i dotičnu stvar, i dosljedno, da se duša sastoji od počela, jer sve spoznaje. Tako je na pr. Empedoklo mislio, da se duša sastoji od svih počela, i da je svako pojedino počelo također duša. On je postavio kao počela zemlju, vodu, vatru i zrak, te ljubav i mržnju. Od tih počela sva su bića skladno sastavljena i njima misle, i vesele se i žaloste.¹ Dosljedno svojoj teoriji spoznaje kaže, da zemljom vidimo zemlju, vodom vodu, zrakom zrak, vatrom vatru, ljubav ili slogu ljubavlju, a mržnjom ili neslogom svađu.

7. Usvajajući načelo, da se istovrsno spoznaje istovrsnim, uči i Plato u Timeu, da se duša sastoji od počela. Dušina supstancija nastala je na taj način, da se Isto, t. j. nedjeljiv i sebi uvijek jednaki bitak, pomiješao sa Različnim, t. j. sa djeljivim tjelesnim bitkom. Bitak, koji je nastao miješanjem Istoga i Različnoga, ponovno je pomiješan sa Istim i Različnim, i ta smjesa je dušina supstancija. Na taj način spoznaje duša istovetnost i različnost, t. j. idealni i materijalni bitak, jer se i sama sastoji od tih počela. Isto tako je Plato i brojeve uzeo kao počela stvari. O tome govori Aristotel u svom spisu, »O filozofiji«. Prema mišljenju sv. Tome uzeo je Plato zato brojeve kao počela i uzroke stvari, jer nije razlikovao između jedinice, koju možemo zamijeniti sa bićem, i jedinice, što je počelo broja, ukoliko je on vrsta kolikoće. Kako je Plato s jedne strane odjeljene općenitosti ili ideje, smatrao uzrokom stvari, a s druge strane opet brojeve držao za supstanciju stvari, to je naravno držao, i da se ideje sastoje od brojeva. Počelo svih stvari je vrsta i vrsni broj, koji je također sastavljen od počela jedinice i dvojine. Budući, da iz jedinice ništa ne izlazi, to mora njoj biti podvrgnuta neka druga narav iz koje će izlaziti množina, i tu narav nazvao je dvojina.

Gledamo li na stepen materijalnosti to vidimo, da su osjetilni predmeti materijalniji od matematskih, a ovi materijal-

¹ Diels: Die Fr. d. Vorsokr. I. B. p. 351.

niji od općenitih ideja. I tako su na prvom mjestu osjetilni predmeti, iznad njih su matematski, a na najvišem stepenu su odjeljene ideje. Ove ideje razlikuju se od matematskih predmeta, jer se ti predmeti u jednoj vrsti mogu razlikovati po brojevima, dok kod ideja nema takvih, koje bi se u istoj vrsti razlikovale po brojevima. Svakoj naime vrsti odgovara samo jedna ideja. Ove ideje sastoje se od brojeva i prema brojevima nalazi se u njima razlog osjetilnih predmeta, koji se sastoje od dužine, širine i visine. Ideja dužine je prva dvojina, jer dužina ide od točke do točke. Širina je prvo trojstvo, jer je trokut prvi plošnati lik. Dubljina pak, koja sadrži u sebi dužinu i širinu, je prvo četvorstvo. Prvi tjelesni oblik je piramida, koja se sastoji od četiri ugla. Prema tomu, kada Plato uzima da postoji osjetilna duša, onda kao uzrok ove duše uzima odjeljenu dušu, i tu dušu kao i sve ostale odjeljene ideje, sastavlja od brojeva, t. j. jedinice i dvojine, koje uzima kao principe stvari.

Budući da su prema Platonu brojevi počela pojedinih predmeta, to duša zato upoznaje predmete, jer je i sama sastavljena od brojeva i od njih potiču sva duševna djelovanja. U duši postoje razne moći za spoznaju predmeta: razum, znanje, mnijenje i osjetilno opažanje. Razum je jedinica i njegovo djelovanje izlazi iz ideje jednote. Razumno pak djelovanje označeno je jedinicom, jer on jednim promatranjem shvaća jednotu t. j. pravi bitak. Znanje izlazi iz prve dvojine; ono naime ide od principa do zaključka. Mnijenje imade broj plohe, t. j. označuje se sa brojem tri, jer ono uvijek ide od jednoga prema dvojem. Mnijenje naime iz jednog principa izvodi dva zaključka. Jedan, kojemu se priklanja, drugi koji otklanja s nekom bojazni, da ne pogriješi. I tako je tu troje: princip i dva zaključka. Osjetilno opažanje izvire iz prvog četvorstva. Sa brojem četiri označuje se, kako smo spomenuli, tijelo, a osjetilno opažanje odnosi se na tjelesa. Iz ovoga eto razabiremo, kako Plato, promatrajući spoznaju i osjećanje, dolazi do zaključka, da se duša sastoji od počela. Duša naime spoznaje sve stvari bilo razumom, bilo znanjem, bilo mnijenjem, bilo osjetilnim opažanjem. Ove pak moći imade duša zato, jer ima dijela od naravi, jedinice, dvojine, trojstva i četvorstva. Ti brojevi od kojih se sastoji ideja duše, također su počela stvari, i zato je eto i Plato učio, da se duša sastoji od počela.

8. Dok su jedni filozofi imali pred očima samo gibanje, i po njemu nastojali doći do spoznaje duše, a drugi opet spoznaju i osjećanje, dotle su treći spojili jedno i drugo, t. j. gibanje i spoznaju, te kazali, da je duša broj koji sam sebe giba. Aristotel ne navodi na tom mjestu imenice nijednoga filozofa, koji je zastupao to mišljenje, ali Simplicije¹ u svom tumačenju ovoga mjesta navodi, da se to odnosi na Ksenokrata, pristašu Platonovog. Duša imade dijela na naravi vrsnog broja, i zato je u njoj spoznajna moć, jer se sve stvari kako smo već prije spomenuli, sastoje od brojeva. A koliko duša sama sebe giba, utoliko je u njoj moć da giba živo biće.

9. Premda se dakle pojedini filozofi slažu u tom, da se duša sastoji od počela, ipak nijesu složni koliko tih počela imade, i što su. I kako se razilaze u pogledu počela, tako se razilaze i u pogledu duše. Jedni naime uzimlju tjelesna počela, vatru, vodu, zrak, a drugi netjelesna, broj i ideju, dok su opet neki pomiješali jedno i drugo, te izjavili, da u počelima ima i od tjelesnosti i od netjelesnosti.

10. Što se tiče broja počela, također je razlika među pojedinim filozofima. Jedni kažu, da postoji samo jedno, i od toga počela sastoji se i duša. Drugi uzimlju više počela, kao na pr. Empedoklo, te dosljedno dušu sastavljaju od više počela.

11. Imajući pred očima dvije glavne oznake duše, sposobnost gibanja i saznavanja, držali su neki filozofi da je duša vatra. Ona je naime ne samo najfinija i najmanje tjelesna, nego je i po naravi najgibivija, i giba sve ostale stvari.

12. Demokrit je napose protumačio zašto imade duša ove dvije spomenute vlastitosti. Sve stvari sastoje se od atoma. Od tih atoma su okrugli atomi vatra. Ukoliko su ti vatreni atomi prva počela od koji se sve sastoji, utoliko je u njima razlog spoznavanja, a ukoliko su okrugli, i zato najgibiviji, utoliko je u njima razlog gibanja. I budući da se od tih okruglih vatre-nih atoma sastoji duša, zato ona sve spoznaje i giba.

13. Anaksagora se slaže sa spomenutim filozofima u tom, što također pridaje duši sposobnost gibanja i saznavanja. No, dok negdje pravi razliku između duše i duha odnosno razuma koji sve ravna, dotle opet na drugim mjestima govori, kao da duša i duh imadu istu narav. Ako naime duša giba živo biće,

¹ Simpl. o. c. p. 30.

i spoznaje predmete, a duh također sve spoznaje i giba, onda su duša i duh iste naravi. No ipak se razlikuje Anaksagora u shvaćanju naravi duha od ostalih filozofa, jer on pravi razliku između materijalnih stvari i duha, dok te razlike prije spomenuti filozofi ne poznaju. Tako na pr. prema Demokritu, od onih istih vatrenih atoma, od kojih su sastavljene i druge stvari, sastavljena je i duša. Anaksagora naprotiv uči, da je jedino duh od svih stvari jednostavan, t. j. bez ikakvih razlika u svojoj biti, da je nepomiješan, t. j. da nije nastao miješanjem od drugih stvari, i napokon da je jedino duh čist, t. j. u njemu nema nikakvog pridodatka od drugih stvari, kao što to postoji kod drugih čisto materijalnih stvari. No uza sve ovo razlikovanje između grube materije i duha, ne može se ustvrditi, da je Anaksagora došao do spoznaje one bitne razlike, koja postoji između tijela i duha. Njemu je duh samo najfinija i najčišća tvar, koja se razlikuje od sastavljene i grube tvari ostalih materijalnih predmeta.¹

14. Od filozofa, koji su htjeli odrediti što je duša gledajući na gibanje, spominje Aristotel i Talesa. On je držao, da se u magnetskom kamenu nalazi duša, jer magnet može gibati željezo. Duša je dakle prema Talesu ono, što giba živa bića. No kako si je on tu dušu zamišljao, i što je ona u sebi, ne može se ništa stalna reći. Jedino čini se, da je sigurno, da Tales ne istovjetuje dušu s vodom, od koje se sve stvari po njegovom mišljenju sastoje.

15. Imajući pred očima gibanje i spoznaju kao oznake živoga bića, držao je Diogen, da je duša zrak. Po njegovom mišljenju, zrak se sastoji od najfinijih čestica, i za to je najgibiviji. Od zraka se ujedno sastoje sve druge stvari. Budući da se sve stvari sastoje od zraka, a spoznaja nastaje pomoću jednakoga, to onda i duša sve spoznaje, jer je i sama zrak. A jer je zrak najgibiviji, to je duša sposobna da giba sve drugo. Budući da je zrak jedino počelo od kojega se sastoje sve stvari, slijedi, da su sve stvari žive, jer imaju sve, ukoliko su od zraka, sposobnost gibanja i spoznaje. Diogen dakle ne priznaje razliku između žive i nežive prirode.

16. Prikazujući Heraklitovo mišljenje o duši, kaže Aristotel, da je i Heraklit držao, da je duša počelo, jer je kazao, da je duša isparivanje ili para od koje se sastoje i druge stvari. Sv. Toma tumačeći ovo mjesto veli, da Heraklit nije uzeo kao po-

¹ Cf. Diels: Die Fr. d. Vorsokr. II. p. 37 i 38.

čelo svega ni zrak, ni vodu, ni vatru, nego nešto što je pripojeno zraku, i što je u sredini između zraka i vode, t. j. paru. Od te pare sastoji se i duša, kojoj pripada moć spoznaje i gibanja. Kako prema mišljenju Heraklita ništa ne miruje, nego je sve u neprestanom gibanju, to je upravo para zbog svoje velike gibivosti počelo svih stvari. Ukoliko je duša para od koje se sve ostalo sastoji, utoliko pripada duši moć spoznaje, a ukoliko je para nešto najgibivije, utoliko pripada duši moć gibanja.

Ovo tumačenje sv. Tome ne može se u cijelosti usvojiti, jer je Heraklit kao princip svih stvari uzeo vatru, a ne paru. Vatra je prema njemu prapočelo od kojega je sve postalo. Ako je duša neko isparivanje, kao što ovdje kaže Aristotel, onda i to isparivanje imade svoj izvor u vatri, kao prvom počelu. Sama pak duša kao para, mogla bi se nazvati počelom samo za živa bića, a ne i za druge stvari. No kako ovdje Aristotel govori, da se od isparivanja sastoje i druge stvari, to bi se moglo činiti, da je baš isparivanje ili para prapočelo svega. Ali u tom slučaju došli bismo u sukob s onim što Aristotel kaže u I. Met. 3. gl. gdje izričito navodi, da Heraklit uzima vatru kao počelo svega. Prema tomu, da dovedemo u sklad jednu i drugu tvrdnju, moramo uzeti, ili da se ovdje pod isparivanjem imade misliti sama vatra, gledajući na njezinu veliku finoću i gibivost u poredbi sa drugom materijom, ili pak da i to isparivanje, od kojega se sastoji duša, kao počelo samo živih bića, također izlazi iz vatre, kao svoga prouzroka.

17. Među filozofe, koji su u gibanju gledali glavno svojstvo duše, ubraja Aristotel i Alkmeona iz Krotona. On drži, da je duša po gibanju slična besmrtnim i božanskim bićima suncu, mjesecu, zvijezdama i čitavom nebeskom svodu. I kao što su ta bića besmrtna, jer se neprestano giblju, tako je i duša besmrtna upravo po gibanju, koje je bitno njezinoj naravi.

18. Neki manje sposobni učenici Talesovi kao na pr. Hipon, držali su, da je duša voda. Tales je doduše učio, da je voda prvo počelo od kojega se sastoje sve stvari, ali je ipak razlikovao dušu od vode, kako smo to već spomenuli. Njegovi međutim učenici napustiše tu razliku, i jednostavno vodu proglasiše dušom. Na misao, da je voda počelo živih bića, došli su tako, što su vidjeli, da je sjeme živih bića vlažno. Budući da je voda najvlažnije počelo, to su nju smatrali počelom svih

stvari. Hipon pobija one, koji kažu da je krv duša. A pobija ih tako što kaže, da krv nije sjeme živih bića. Ako krv nije sjeme, to ne može biti niti duša, jer je duša voda, od koje se sastoji sjeme, koje je prva duša.

19. Kritija je poistovjetovao krv i dušu. Došao je do toga mišljenja na taj način, što je držao osjećanje kao glavnu vlastitost duše. Budući da životinje bez krvi ne osjećaju, a osjećanje izvire iz duše, to je ustvrdio da je duša krv. Sv. Toma napominje kako kostima, noktima, zubima ne osjećamo, jer su bez krvi, dok su opet s druge strane živci, premda bez krvi, najosjetljiviji.

Zanimivo je ovdje kako Toma djelomično ispravno govori, da su živci bez krvi, premda anatomija u njegovo vrijeme nije bila baš na visini, dok o kakvoj poredbi sa današnjom anatomijom, napose što se tiče čovjeka, ne može biti ni govora. Kazali smo, da je mišljenje Tomino samo djelomično ispravno, i to zato jer on ne pravi ovdje gdje kaže, da su živci bez krvi, razlike između perifernog i centralnog živčevlja. Dok je naime periferno živčevlje, kojim dolaze izvanjski podražaji do centralnog živčevlja, bez krvi, dotle je centralno živčevlje, mozak i leđna moždina, obilno snabdjevena krvnim sudovima.

Dok su vatru, zrak i vodu pojedini filozofi proglasili za dušu, dotle zemlju nijedan ne smatra dušom, i to, kako kaže Simplicije, zbog njezinog grubog sastava i negibivosti. Iznimku čine oni filozofi, koji su sva počela proglasili dušom, ili koji dušu sastavljaju od svih počela, kao na pr. Empedoklo.

20. Zaključujući ovaj prikaz mišljenja svojih pretšasnika o duši, opet ističe Aristotel, kako svi određuju dušu trima vlastitostima: gibanjem, osjetilnim opažanjem ili osjećanjem, te bestjelesnošću. Što se tiče ovoga trećega svojstva, naime bestjelesnosti, nema se naravno pod tim misliti bestvarnost u pravom smislu, nego se to ima tako shvatiti, da je tvar od koje se duša sastoji najfinija, najsitnodijelnija, za razliku od grube tvari ostalih predmeta. Svi ti dakle stari filozofi drže, da je duša neka tvar, i ne poznaju one bitne razlike između duhovne, spiritualne supstancije, i tjelesne, materijalne. Ove tri spomenute vlastitosti imade duša od počela. I oni, koji kao glavno svojstvo duše smatraju moć spoznaje, ti držeći se načela, da se jednako spoznaje jednakim, tvrde, da se duša sastoji od počela.

21. Kod toga oni, koji kažu, da se sve sastoji samo od jednog počela, to počelo na pr. vatru ili zrak proglašuju dušom. Oni pak, koji kažu da ima više počela, ti sastavljaju dušu od svih počela, jer duša sve spoznaje.

22. Anaksagora se, kako je već spomenuto svojim shvaćanjem duha i duše razlikuje od ostalih filozofa, te drži da je duh nepromjenljiv, i da nema ništa zajedničkoga sa stvarima koje upoznaje. No ako kod toga imamo pred očima načelo starih filozofa, da se jednako upoznaje jednakim, onda nastaje pitanje, kako će duh, koji po Anaksagorinom mišljenju nema ništa zajedničkoga sa spoznajnim predmetima, te predmete upoznati. Na ovo pitanje nije Anaksagora odgovorio, niti je to jasno iz ovoga što je o tom rekao. Kod toga pitanja ne smijemo naravno zaboraviti ono, što je već prije istaknuto, da je Anaksagorin duh također tvar, a ne neka spiritualna supstancija bitno različita od tjelesne materijalne supstancije. U tom naime slučaju, ako duh ili dušu shvatimo kao nematerijalnu, spiritualnu supstanciju, onda je naravno i samo tumačenje, kako duša spoznaje ovaj, materijalni svijet, posve drukčije, od onoga, što su ga davali ovdje spomenuti filozofi, vođeni mišlju, da se samo jednakim može upoznati jednako, i da zato i sama duša mora biti sastavljena od onih počela, od kojih su i predmeti, koje upoznaje.

23. No ne samo da pojedini filozofi dušu proglasiše početlom, nego oni i duši pridavaju ona svojstva, koja dotično počelo imade. Tako na pr. koji su kazali da je duša vatra, ti su duši pridavali i toplinu, koju imade vatra. A koji su kazali da je duša voda, ti su držali dušu hladnom. Ovo mišljenje očitovalo se i u imenima, kojima su nazivali dušu. Koji su držali, da je duša topla, ti su riječ život, u grčkom τὸ ζῆν («to zen») izvodili iz riječi »vreti«, »žariti«, u grčkom ζεῖν («zein»). A koji su držali da je duša hladna, ti su riječ duša, u grčkom ψυχή »psyhe«, izvodili od riječi »hladnoća«, grčki τὸ ψύχος («to psyhos») ili od »hladan«, grčki ψυχρός («psychros»). Tu hladnoću podržaje živo biće disanjem.

Svoj historijski prikaz završuje Aristotel riječima: »To je dakle ono, što nam je o duši predano, i to su razlozi zbog kojih filozofi tako govore«.